

Краснопольська Людмила Петрівна,
суддя Новоархангельського районного
суду Кіровоградської області
м. Новоархангельськ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПОЛІ

У статті досліджуються різні підходи до визначення поняття угоди про примирення як прогресивного кроку України на шляху до європейських і загально-прийнятих у світі стандартів кримінально-правової політики. Приділяється увага процедурним питанням угоди в кримінальному провадженні, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Констатується, що інститут угоди про примирення винної особи з потерпілим у кримінально-правовій та кримінальній процесуальній площині не є тотожним.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; інститут угоди про примирення; покарання; принципи примирення; правосуддя.

Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Так, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) серед своїх першочергових завдань встановлює правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Охоронну функцію кримінальне право традиційно виконувало за допомогою притягнення осіб, що скоїли злочин, до кримінальної відповідальності, яка ототожнювалась із покаранням і розглядалась як кара за спричинену злочином шкоду. На сьогодні громадянському суспільству необхідний розумний баланс при визначенні способів впливу на злочинність, адже успішне виконання завдань кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави забезпечує не тільки практика застосування покарання, а й, у низці випадків, повна відмова від покарання чи навіть від кримінальної відповідальності. Одним із таких механізмів на часі є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим. Відповідно до ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або кримінальний проступок, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [2].

Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування обмежень, засудження та покарання до особи, що вчинила злочин, передбачений кримінальним законом, якщо така особа не становить значної

суспільної небезпеки, виконала певні нормативні умови та спроможна виправитися без примусу держави через покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності означає факт, що особу не буде притягнуто до кримінальної відповідальності, хоча ця особа вчинила діяння, що містять ознаки складу злочину, і ці діяння не вчинені під впливом обставин, що виключають злочинність діяння. Рішення про таке звільнення приймається виключно судом, а кримінальне провадження закривається.

Примирення винного з потерпілим означає досягнення між ними угоди, в якій зафіксовано, що потерпілий примирився з винним, задоволений вжитими останнім заходами з відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди і внаслідок цього не заперечує проти звільнення винного від кримінальної відповідальності (чи просить про таке звільнення).

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) інститут угод про примирення між правопорушником та потерпілим, визначений главою 35 КПК України, і представляється формою відновного правосуддя [3].

Ураховуючи вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, укладення угоди в кримінальному провадженні можна розглядати як процедуру, яка сприяє спрощенню, а відповідно, і пришвидшенню процедури правосуддя, що має неабияке значення для забезпечення права на судочинство в розумні строки [4]. Інститут угод значно розширив шляхи реалізації принципу диспозитивності, згідно з яким сторони кримінального провадження наділені повноваженнями вільно, у межах закону, самостійно обирати способи здійснення своїх матеріальних і процесуальних прав, а також використовувати на власний розсуд передбачені законом публічні засоби їхнього захисту, активно впливаючи на хід і результати кримінального провадження.

При цьому виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, забезпечується шляхом процесуальної економії (зменшення часових витрат, матеріальних ресурсів на ведення процесу) без зайвого навантаження на органи досудового розслідування, прокурора та суд. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, натепер має можливість узгодження умов своєї відповідальності. Інститут укладення угод має важливе значення для судової практики, оскільки веде до скорочення строків розгляду кримінальних проваджень, значно зменшує навантаження на роботу судів, економить грошові ресурси держави і головне – сприяє правосуддю, захищаючи права та законні інтереси людини. Проте науковці та практики і досі дискутують щодо ефективності застосування в Україні кримінального провадження на підставі угод.

Отже, перш ніж укладати угоди, відповідним учасникам кримінального провадження необхідно зважити на специфіку застосування вказаного інституту. Каральний підхід до розв'язання проблем протидії злочинності в нашій країні виявився неефективним. До правопорушників доцільніше застосовувати механізми альтернативного (відновного) правосуддя, зокрема інститут спрощеного провадження по кримінальних проступках дізнання, можливість укладання угод про примирення та визнання винуватості, провадження у формі приватного

обвинувачення те, що повинно значно зменшити навантаження на слідчих і, водночас, підвищити ефективність правосуддя (таким шляхом успішно йде більшість європейських країн).

Слід зазначити, що дефініція поняття “примирення” або так званої “медіації” бере свій початок із “відновного правосуддя” (restorative justice), відомого як “общинне правосуддя”. Відновний процес визначається як “будь-який процес, у якому потерпілий та правопорушник та будь-які інші особи чи члени громади, що зазнали впливу від учиненого правопорушення, разом беруть участь у вирішенні його наслідків основному за допомогою посередника”, тобто фактично відображається принцип процедури медіації. Саме по собі відновне правосуддя, по суті, доповнює офіційну форму правосуддя, залучаючи безпосередньо сторони кримінального конфлікту до подолання суспільно небезпечних наслідків учиненого правопорушення. Головною метою вирішення цього конфлікту є не покарання винного, а усунення завданої шкоди шляхом досягнення консенсусу між його сторонами та збереження спокою в суспільстві. Під час провадження особливого порядку кримінального провадження на підставі угод повинні бути виключені ризики порушення дії засад кримінального провадження, на що звертає увагу О.В. Уренева, яка критично ставиться до спрощення кримінального провадження, вважаючи, що це є відступом від засади безпосередності та порушує засади змагальності [5, С. 3–6]. Адже, дійсно, відмова від дослідження доказів у судовому провадженні створює ризик порушення вимог презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, відповідно до яких особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України) [1]. Саме на це орієнтує суди й Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” [6]. Водночас учені вважають, що спрощена процедура правосуддя практично виключає такий його компонент, як доказування фактичних обставин справи. Проте висловлюються побоювання, що спрощення у процедурі судового розгляду за умови, коли Україна лише буде правову державу, призведе до загрози наближення процесу не до змагальної, а навпаки, до інквізиційної форми. Більш критичну думку висловлюють інші вчені, які вважають, що “угоди із правосуддям”, “судові компроміси” дозволяють спростити судове слідство, що межує з “домовитися з підсудним”. Така процедура може стати сваволею, порушенням демократичних принципів кримінального судочинства. Основні принципи угоди з потерпілим визначають. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи про посередництво у кримінальних справах (№ R (99) 19 від 15 вересня 1999 р.) і Рамкове рішення Ради ЄС “Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві” (2001/220/ЮВС від 15 березня 2001 р.). Разом з тим, вбачається, що примирення між сторонами можливе не лише у справах про нетяжкі злочини та кримінальні проступки. Це можуть бути справи про злочини незалежно від їх ступеня тяжкості. Такої ж думки дотримуються науковці. Якщо особа вчиняє тяжкий або особливо тяжкий злочин,

примирення із потерпілим та відшкодування заподіяної шкоди може бути підставою для пом'якшення йому покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); за встановлених умов може спричинити призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або звільнення від відбування покарання із випробуванням (ст. 75 КК України). У випадку, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених. Матеріали провадження щодо особи (осіб), з якою укладено угоду, підлягають виділенню в окреме провадження. Те саме стосується й тих випадків, коли у провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних злочинів і домовленості про укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими. Тоді угоду може бути укладено з одним або кількома із потерпілих, а матеріали справи щодо особи, з якою досягнуто домовленості, підлягають виділенню в окреме провадження. Якщо у кримінальному провадженні беруть участь декілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. Угода про примирення, відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК, може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого. Крім того, домовленості стосовно угоди про примирення можуть укладати потерпілі, підозрювані чи обвинувачені як самостійно, так і за допомогою захисників і представників або іншої особи, погодженої сторонами (єдиним обмеженням щодо ведення подібних переговорів є однозначна заборона брати в них участь слідчому, прокуророві чи судді). Водночас можуть залучатися фахівці з цієї справи (медіатори), які допомагають консультаціями обом сторонам при домовленості та складанні проєкту угоди. Не мають права брати участь у домовленості стосовно угоди про примирення слідчий, прокурор, а також суддя. Застосування альтернативних форм вирішення конфліктів у сфері кримінальної юстиції закріплено низкою міжнародних документів, зокрема, Рекомендацією Ради Європи № 1(85)1 щодо статусу жертви у межах системи кримінального права; Рекомендацією Ради Європи № 11(87)8 щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції (правосуддя); Рекомендацією Ради Європи № 13(87)1 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомоги потерпілим; Рекомендацією Ради Європи № 11(95) щодо структури управління системою кримінального правосуддя; Рекомендацією Ради Європи № К(99)9 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах тощо. Підписавши угоду, потерпілий, у свою чергу, має усвідомлювати, що він позбавляється права вимагати в подальшому притягнення свого кривдника до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення чи змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди. У разі укладання угоди про примирення, особам, наділеним статусом потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого, законодавець гарантує певні межі процесуальної самостійності. Момент, з якого ці учасники кримінального провадження можуть ініціювати укладання угоди про примирення, визначає ст. 469 КПК, зокрема в будь-який час після

повідомлення особі про підозру (ч. 5). Ця ж норма закріплює й кінцеву межу можливості ініціювання такої угоди, а саме – вихід суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Аналізуючи передбачені КПК України процесуальні строки кримінального провадження, можна погодитися, що законодавець на укладання угоди про примирення потерпілого й підозрюваного чи обвинуваченого відвів достатньо часу. Весь цей час ініціатива сторін укласти угоду може закріплюватись у формі як усної (внесеної слідчим чи прокурором до протоколу допиту, а судом – до журналу судового засідання), письмової (переданої безпосередньо слідчому, прокурору або суду) або нотаріально засвідченої (у разі її надання представником потерпілого) заяви, так і готового проєкту угоди про примирення. Сприятливим для сторони захисту є можливість скорочення процесуальної процедури досудового розслідування та судового розгляду. Якщо домовленості досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт із підписаною сторонами угодою невідкладно надсилають до суду. Таким чином, суттєво скорочено процесуальні строки, щоправда, прокурору надане право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих (розшукових) дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені з перебігом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату в разі відмови суду в затвердженні угоди. Угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у простій письмовій формі відповідно до загальних засад цивільного законодавства України, містить викладення досягнутих сторонами спільних рішень і підписується усіма сторонами. Визначитися в суді з тим, хто був ініціатором укладення угоди, за матеріалами кримінального провадження, вкрай складно, оскільки до матеріалів провадження долучається оригінал угоди із зазначенням того, що між потерпілим та підозрюваним укладено угоду про примирення. Лише під час допиту в ході підготовчого судового засідання можна встановити ініціатора, переконавшись, таким чином, що вимоги ч. 1 ст. 469 КПК України дотримано. Зміст угоди про примирення розкривається в ст. 471 КПК України. Так, в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування із випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, а також наслідки невиконання угоди. При цьому законодавець не розкриває зміст дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого. Затверджуючи судом угоди, в яких відсутні умови та строки вирішення питання про відшкодування

шкоди, суддям необхідно мати на увазі, що мета провадження на підставі угод – настання суб'єктивно бажаного результату, який повинен відбутися після її укладення та затвердження. Угода лише тоді відповідає вимогам закону, якщо в ній чітко визначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи як альтернатива – перелік дій, які підозрюваний або обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, та строк їх вчинення. Сторони мають право визначити в угоді про результати примирення інші положення та домовленості. В угоді зазначається дата її укладення та скріплюється підписами сторін. Угода про результати примирення укладається у кількості примірників відповідно до кількості сторін медіації – по одному для кожної сторони та один примірник для компетентного органу, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. Угода про результати примирення набуває чинності після перевірки судом відповідності її вимогам КПК України та/або закону. Слід зазначити, що суд не має виступати ні на боці обвинувачення, ні на боці захисту. Отже, підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що, реалізуючи своє право на укладення угоди у кримінальному провадженні, сторони повноважні діяти лише у межах та у спосіб, передбачені КПК України. Законом визначено достатньо засобів захисту прав та інтересів підозрюваного (обвинуваченого), а тому укладення угоди внаслідок тиску чи незаконного впливу на нього з боку прокурора стане безумовною підставою для відмови у затвердженні такої угоди судом. Також необхідно зазначити, що інститут кримінального провадження на підставі угод є недосконалим, окремі його положення вказують на порушення конституційних прав свобод громадянина. Так, відповідно до ст. 62 Конституції України обов'язок доводити вину покладений на державу, однак на підставі угод такий обов'язок держави може нівелюватися, а кримінальне провадження на підставі угод може мати певні негативні наслідки, серед яких: можливі випадки притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення особи; уникнення кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин.

Отже, аналізуючи викладене вище, можна зробити висновок, що інститут угоди про примирення винної особи з потерпілим у кримінально-правовій та кримінальній процесуальній площині не є тотожним. Так, на підставі укладення угоди про примирення винного з потерпілим, особа звільняється від кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини або кримінальні проступки, що вчинила вперше. Разом з тим, вбачається, що примирення між сторонами можливе не лише у провадженнях по нетяжким злочинам або кримінальним проступкам, а й незалежно від ступеня тяжкості злочину, наприклад, якщо особа вчиняє тяжкий або особливо тяжкий злочин, примирення із потерпілим та відшкодування за подіяної шкоди може слугувати обставиною для пом'якшення йому покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); за встановлених умов може спричинити призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або звільнення від відбування покарання із випробуванням (ст. 75 КК України),

тобто забезпечує винному призначення справедливого покарання, звільнення від покарання і навіть звільнення від відбування призначеного покарання. Крім того, обґрунтовано, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є суб'єктивно бажаним результатом та наслідком угоди про примирення, яка укладається в будь-який час після повідомлення особі про підозру лише у межах спрощеного провадження по нетяжким злочинам або кримінальним проступкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2020).
2. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.10.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651a17. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9–10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BA#w1_2 (дата звернення: 19.10.2020).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.10.2020).
5. *Уренева О.В.* Принцип состязательности сторон и оглашения в судебном заседании показаний лиц, данных при производстве предварительного расследования или ранее данных в судебном заседании. II Российский судья. 2003. № 3. С. 3–6.
6. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2001. № 8. С. 384–390.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Date of Application: 19.10.2020) [in Ukrainian].
2. Criminal Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No 25–26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Date of Application: 19.10.2020) [in Ukrainian].
3. Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No 4651a17. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. No 9–10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BA#w1_2 (Date of Application: 19.10.2020) [in Ukrainian].
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Date of Application: 19.10.2020) [in Ukrainian].
5. Ureneva, O.V. (2003) Printsip sostyazatel'nosti storon i oglasneniya v sudebnom zasedanii pokazaniy lits, dannykh pri proizvodstve predvaritel'nogo rassledovaniya ili raneye dannykh v sudebnom zasedanii. II Rossiyskiy sud'ya. "The Principle of the Adversarial Nature of the Parties and the Announcement in the Court Session of the Testimony of Persons Given during the Preliminary Investigation or Earlier Given at the Court Session". II Russian Judge. No 3. P. 3–6 [in Russian].
6. On the Stagnation of the Constitution of Ukraine in the Presence of Justice: Resolutions to the Plenum of the Supreme Court of Ukraine from November 1, 1996 No 9. Bulletin of Legislation and Legal Practice of Ukraine. 2001. No 8. P. 384–390 [in Ukrainian].

Krasnopska Liudmyla,
Judge of Novoarkhangelsk District
of the Court of the Kirovohrad region,
Novoarkhangelsk, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

RECONCILIATION OF THE GUILTY WITH THE VICTIM IN THE CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURAL FIELD

According to Art. 46 of the Criminal Code of Ukraine, a person who for the first time committed delict or criminal offense, is released from criminal liability if he reconciled with the victim and reimbursed the damage caused by him or eliminated the damage.

Exemption from criminal liability is a refusal of the state to apply restrictions, conviction and punishment to a person who has committed a crime under criminal law, if such a person does not pose a significant public danger, has fulfilled certain regulations and is able to recover without coercion.

Exemption from criminal liability means the fact that a person will not be prosecuted, although this person has committed acts that contain elements of a crime and these acts are not committed under the influence of circumstances that preclude the criminality of the act. The decision on such dismissal is made exclusively by the court, and the criminal proceedings are closed.

On the basis of concluding an agreement on reconciliation of the perpetrator with the victim, the person is released from criminal liability for minor crimes or criminal offenses. However, it is seen that reconciliation between the parties is possible not only in proceedings for minor crimes or criminal offenses, but also regardless of the severity of the crime, for example, if a person commits a grave or especially grave crime, reconciliation with the victim and compensation may serve a circumstance to mitigate his punishment (paragraph 2, part 1 of Article 66 CC Ukraine); under the established conditions may result in the imposition of a milder punishment than provided by law (Article 69 of the Criminal Code of Ukraine), or release from serving a probation sentence (Article 75 of the Criminal Code of Ukraine). Accordingly, the institution of an agreement on reconciliation of the guilty person with the victim in the criminal law and criminal procedural law is not identical.

However, the release from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim is a subjectively desirable result and consequence of the conciliation agreement, which is concluded at any time after notifying the person of suspicion only in the simplified proceedings for minor crimes or criminal offenses.

Keywords: release from criminal liability; the institution of a conciliation agreement; punishment; principles of reconciliation; justice.

Отримано 24.11.2020

© Krasnopska Liudmyla, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.4\(50\).20](https://doi.org/10.36486/np.2020.4(50).20)

Issue 4(50) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>